

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.565.2(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v5.2024.1>**І. В. Глиняний**

доцент кафедри конституційного, адміністративного і фінансового права
Чернівецького навчально-наукового юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»
orcid.org/0000-0001-7573-1658

РОЛЬ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ В ЗАХИСТІ ПРАВ ЛЮДИНИ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

У статті досліджується роль Конституційного Суду України в забезпеченні та захисті прав і свобод людини. Конституційний Суд є ключовою інституцією у правовій системі України, покликаною гарантувати дотримання Конституції як основного закону держави. У роботі аналізуються основні теоретичні аспекти діяльності Конституційного Суду, його правовий статус та повноваження у сфері захисту прав людини.

Окрема увага приділяється практичним аспектам функціонування Суду, включаючи розгляд конституційних подань, звернень громадян та правозахисних організацій. У статті аналізується взаємозв'язок між рішеннями Конституційного Суду та виконанням міжнародних зобов'язань України у сфері прав людини, зокрема рішень Європейського суду з прав людини.

Розглядаються також проблеми, з якими стикається Конституційний Суд у своїй діяльності: вплив політичних чинників, складність імплементації рішень та їх виконання на практиці, недостатня ефективність механізмів конституційного захисту. У статті підкреслюється важливість підвищення незалежності та професійності Суду для забезпечення ефективного захисту прав людини в умовах демократичної трансформації України.

У статті зроблено висновок, що Конституційний Суд України є центральною ланкою в механізмі захисту прав людини, проте потребує посилення незалежності, прозорості та довіри суспільства. Його діяльність є невід'ємною частиною демократичного розвитку країни та її інтеграції у європейський правовий простір.

Дослідження встановлює, що Конституційний Суд України відіграє важливу роль у зміцненні верховенства права та забезпеченні дотримання прав людини, проте потребує послідовного реформування для підвищення своєї ефективності та довіри з боку суспільства.

Ключові слова: конституційне право, Конституційний Суд України, конституційний процес, конституційний захист прав людини, конституційні гарантії, воєнний стан, євроінтеграція, конституційна скарга.

***Глиняний І. В.* THE ROLE OF THE CONSTITUTIONAL COURT OF UKRAINE IN THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS: THEORY AND PRACTICE**

The article examines the role of the Constitutional Court of Ukraine in ensuring and protecting human rights and freedoms. The Constitutional Court is a key institution in the legal system of Ukraine, designed to guarantee compliance with the Constitution as the fundamental law of the state. The paper analyzes the main theoretical aspects of the activities of the Constitutional Court, its legal status and powers in the field of human rights protection.

Special attention is paid to the practical aspects of the functioning of the Court, including the consideration of constitutional petitions, appeals of citizens and human rights organizations. The article analyzes the relationship between the decisions of the Constitutional Court and the implementation of Ukraine's international obligations in the field of human rights, in particular the decisions of the European Court of Human Rights.

The problems faced by the Constitutional Court in its activities are also considered: the influence of political factors, the complexity of implementing decisions and their implementation in practice, the insufficient effectiveness of constitutional protection mechanisms. The article emphasizes the importance of increasing the independence and professionalism of the Court to ensure effective protection of human rights in the conditions of democratic transformation of Ukraine.

The article concludes that the Constitutional Court of Ukraine is a central link in the mechanism for protecting human rights, but it needs to strengthen its independence, transparency and public trust. Its activities are an integral part of the country's democratic development and its integration into the European legal space.

The study establishes that the Constitutional Court of Ukraine plays an important role in strengthening the rule of law and ensuring respect for human rights, but it needs consistent reform to increase its efficiency and public trust.

Key words: constitutional law, Constitutional Court of Ukraine, constitutional process, constitutional protection of human rights, constitutional guarantees, martial law, European integration, constitutional complaint.

Постановка проблеми. Захист прав людини є основоположним принципом демократичного суспільства та важливою складовою верховенства права. В Україні ця функція значною мірою покла-

дається на Конституційний Суд – спеціалізований орган конституційної юрисдикції, що забезпечує дотримання Основного закону держави. Конституційний Суд України виступає гарантом захисту

прав і свобод громадян через перевірку законодавчих актів на відповідність Конституції, а також шляхом розгляду конституційних подань і звернень громадян.

У сучасних умовах роль Конституційного Суду набуває особливої ваги. З одного боку, суд є інструментом реалізації конституційних гарантій, закріплених у розділі II Конституції України, з іншого – його рішення впливають на розвиток правової системи та адаптацію національного законодавства до європейських стандартів. Однак ефективність діяльності Конституційного Суду залежить від низки чинників, включаючи політичну незалежність, довіру суспільства та здатність забезпечувати практичну реалізацію своїх рішень.

Актуальність теми зумовлена тим, що Конституційний Суд відіграє ключову роль у захисті прав людини в Україні, але водночас стикається із значними викликами. Це включає вплив зовнішньополітичних криз, таких як війна, а також внутрішні проблеми, пов'язані з реформою судової системи, забезпеченням прозорості та виконанням рішень Суду.

Ця стаття має на меті проаналізувати теоретичні та практичні аспекти діяльності Конституційного Суду України у сфері захисту прав людини. У роботі також розглядаються прецедентні рішення Суду, їхній вплив на правозахисну систему країни та виклики, які стоять перед цією інституцією в умовах демократичної трансформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження та публікації зосереджуються на актуалізації питань щодо ролі Конституційного Суду України в забезпеченні захисту прав людини, що є предметом дослідження таких вчених, як: Крайник Г., Кармаза О., Гаврильців М., Белова М., Наливайко Л., Батанов О., Терлецький Д., Афанасьєва М., Шило С., Сенчук І., Таманаги Б., Козюбри М., Таманаги Б., Паліюк В., Пашук Т., Суценко В.

Мета статті. Метою статті є дослідження ролі Конституційного Суду України в забезпеченні захисту прав людини через аналіз його теоретичних функцій і практичної діяльності. Основний акцент зроблено на розкритті значення рішень Суду для забезпечення конституційних гарантій прав і свобод громадян, а також на визначенні викликів, які впливають на ефективність його роботи.

Стаття має на меті оцінити, наскільки Конституційний Суд сприяє зміцненню правової держави в Україні, аналізуючи його взаємодію з іншими інституціями, виконання рішень і вплив на адаптацію законодавства до європейських стандартів. У роботі також досліджуються актуальні проблеми, зокрема вплив політичного тиску, недоліки в реалізації рішень Суду та виклики, пов'язані

з функціонуванням у період криз, таких як воєнний стан.

Виклад основного матеріалу. На практиці Конституційний Суд України виступає ключовим механізмом захисту прав і свобод громадян, втручаючись у ті сфери, де звичайні суди або державні органи не можуть забезпечити належне виконання конституційних гарантій. Його рішення мають обов'язкову силу, що дозволяє виправляти системні недоліки в законодавстві, а також захищати громадян від порушень їхніх прав з боку державної влади.

Одним із найважливіших аспектів діяльності Суду є вирішення справ, які стосуються обмеження прав людини. Це стає особливо актуальним у період воєнного стану, коли можливе тимчасове звуження окремих прав і свобод відповідно до Конституції України. Суд має гарантувати, що такі обмеження є пропорційними, законними і спрямованими виключно на забезпечення безпеки держави та суспільства.

Рішення Конституційного Суду нерідко мають далекосяжні наслідки. Наприклад, вони можуть впливати на соціальну політику, регулювання економічних прав, забезпечення рівності перед законом. У багатьох випадках Суд ставав інструментом захисту соціально вразливих груп населення, забезпечуючи їхні права на належний рівень соціального захисту або доступ до правосуддя.

Втім, діяльність Суду стикається з серйозними викликами. Одним із них є політичний тиск, що може впливати на незалежність ухвалення рішень. Іншою проблемою є виконання рішень Суду, оскільки часто органи державної влади затягують або саботують їх реалізацію. Ці фактори підривають довіру громадян до інституції та послаблюють її вплив на забезпечення прав людини.

Сучасні реалії, пов'язані з воєнним станом, лише загострюють існуючі проблеми. Окупація частини територій України створює умови, за яких Конституційний Суд не може забезпечити прямий захист прав громадян, які проживають на цих територіях. У таких обставинах важливим залишається співробітництво з міжнародними правозахисними організаціями, а також участь у процесах документування та оцінки порушень прав людини.

Попри всі труднощі, Конституційний Суд України продовжує виконувати свою місію, залишаючись одним із ключових гарантів правового порядку в державі. Його рішення мають потенціал не лише захищати права окремих осіб, але й змінювати правову систему в цілому, адаптуючи її до сучасних викликів. В умовах демократичної трансформації України діяльність Суду відіграє важливу роль у формуванні суспільства, орієнто-

ваного на верховенство права та захист гідності кожної людини.

Корисними є дослідження науковців з боку реформації Конституційного Суду України, наприклад Крайник Г. наголошує, що «За доцільне: 1) зменшити кількість складу суддів КСУ до 10 (внести зміни в ст. 9 Закону України «Про КСУ», ст. 148 Конституції України), що дасть змогу заощадити Державний бюджет України, внаслідок зменшення виплат заробітної плати; 2) встановити повноважність Суду у кількості простої більшості (ст. 10 Закону України «Про КСУ»); 3) визначити максимум у кількості 40 членів Науково-консультативної ради КСУ (доповнити п. 5 положення про Науково-консультативну раду КСУ, а також ст. 41 Закону України «Про КСУ»); 4) виключити наукових консультантів суддів КСУ, посади яких належать до посад патронатної служби та залишити лише одного помічника, на підставі існування Науково-консультативної ради (ст. 30 Закону України «Про КСУ»);» [1]

Така наукова доктрина свідчить про потреби в сучасному суспільстві щодо реформації Конституційного Суду України та перегляду певних положень законодавства щодо його функціонування.

Стосовно цього висновку влучним є твердження Кармаза О. «Станом на лютий 2023 року в Україні діє правовий режим воєнного стану, який зумовлює модифікацію існуючих прав і свобод громадян на всій території України, а в юриспруденції – нові наукові дослідження. У цих умовах вагоме значення мають просвіта та наука, які в сукупності також протидіють агресору, закладаючи зерно ефективного правового механізму захисту прав і свобод громадян в Україні». [2]

У зв'язку з цим, дійсно варто погодитись з тим, що воєнний стан тільки активізує правову доктрину для вирішення проблем, пов'язаних з правовим регулюванням прав і свобод людини, адже їх забезпечення є однією з головних цілей Конституції України.

Діяльність Конституційного Суду України в умовах сучасних викликів має не лише правовий, але й символічний вимір. Його рішення демонструють здатність держави гарантувати права людини навіть у складних обставинах, таких як війна чи внутрішньополітичні кризи. Від ефективності роботи Суду залежить не лише виконання Конституції, але й рівень довіри суспільства до демократичних інститутів, які покликані захищати права громадян.

Одним із напрямів, що потребує уваги, є забезпечення належного доступу громадян до механізмів конституційного контролю. Незважаючи на те, що інститут конституційного подання та звернення громадян є важливим інструментом захисту прав, процедурна складність і тривалість розгля-

ду часто стають бар'єром для ефективної реалізації цих можливостей. У контексті реформування судової системи України важливим є спрощення процедур і створення умов для більшої відкритості Суду для громадськості.

Міжнародна співпраця також відіграє важливу роль у діяльності Конституційного Суду. Інтеграція міжнародних стандартів прав людини у конституційну практику сприяє покращенню якості рішень Суду та зміцненню правової системи України. Зокрема, рішення Європейського суду з прав людини та досвід інших європейських конституційних судів можуть слугувати важливими орієнтирами для розв'язання складних конституційних питань, пов'язаних із захистом прав людини.

Крім того, важливим аспектом роботи Суду є його роль у постконфліктному відновленні. Після завершення воєнного стану Конституційний Суд матиме вирішальне значення у розв'язанні юридичних колізій, пов'язаних із реінтеграцією окупованих територій, відновленням прав громадян, постраждалих від агресії, та забезпеченням верховенства права в умовах відбудови країни. Його діяльність може стати основою для формування нової правової культури, що буде базуватися на принципах справедливості, прозорості та поваги до прав людини.

Також слід зазначити, що правова доктрина зазначає що «Окрім того, ЄСПЛ також зробив спеціальне застереження, яке вказує на право держави вживати заходів, які захищатимуть громадську безпеку від подій, що настануть у майбутньому. Однак у такому випадку ці надзвичайні заходи повинні ґрунтуватися на достовірній інформації, якою володіє уряд держави». [3]

У майбутньому Конституційний Суд України має зміцнити свій статус незалежного й ефективного інституту, що забезпечує конституційний порядок та виступає гарантом захисту прав людини. Це вимагає подальших реформ, спрямованих на посилення його автономії, підвищення професійності суддівського корпусу та вдосконалення процедур виконання рішень Суду. Водночас важливим залишається забезпечення суспільної підтримки цієї інституції, що можливо лише через прозорість, справедливість і об'єктивність її діяльності.

Таким чином, Конституційний Суд України виконує надзвичайно важливу роль у захисті прав і свобод громадян, зберігаючи баланс між інтересами держави, суспільства та кожної людини. Його ефективність визначатиме не лише розвиток правової системи України, але й успішність її демократичної трансформації та інтеграції до європейського правового простору.

Роль Конституційного Суду України в захисті прав людини має особливе значення в умовах

системних реформ та геополітичних викликів, з якими стикається держава. Його діяльність повинна слугувати інструментом стабілізації суспільних відносин, особливо коли йдеться про захист прав найбільш вразливих верств населення. У цьому контексті важливим завданням є забезпечення відповідності національного законодавства сучасним потребам громадян і міжнародним стандартам, що вимагає від Конституційного Суду прогресивного підходу до вирішення конституційних спорів.

Також цікавою є позиція науковців, яка зазначає що «Крім того, слід звернути увагу, питання юридичної природи правових позицій Конституційного Суду України та критеріїв ефективного виконання його рішень залишаються категоріями, що взаємодіють, а, отже, потребують ґрунтовного наукового опрацювання. В той же час, з'ясування юридичної сили правових позицій Суду ускладнюється відсутністю їх законодавчого визначення, певною складністю розуміння ролі та місця органу конституційної юрисдикції в системі державної влади.» [4]

Суд не тільки гарантує правову визначеність у складних ситуаціях, але й виступає бар'єром для можливих зловживань владою. Наприклад, його рішення мають ключове значення у випадках, коли прийняття законодавчих чи виконавчих актів може порушувати принципи прав людини або виходити за межі конституційних повноважень державних органів. Такі дії Суду є запобіжником для надмірної концентрації влади та руйнування демократичних інститутів.

Особливо важливою є місія Конституційного Суду у періоди кризових явищ, таких як воєнний стан, коли права громадян можуть бути обмежені через надзвичайні обставини. Тут важливо зберегти баланс між інтересами національної безпеки та правами особи, що є викликом як для законодавців, так і для Суду. Невідповідність або надмірність обмежувальних заходів може створити ризик для демократичного устрою держави, тому Суд має слугувати неупередженим арбітром у таких ситуаціях.

У перспективі післявоєнного відновлення України роль Конституційного Суду стане ще більш значущою. Його завданням буде оцінка конституційності рішень, спрямованих на реінтеграцію тимчасово окупованих територій, відшкодування збитків та захист прав громадян, які постраждали від війни. Такі рішення не лише впливатимуть на правову стабільність, але й матимуть потужний соціальний і символічний ефект, сприяючи відновленню довіри громадян до державних інституцій.

Одним із напрямків, який також потребує посиленої уваги Суду, є тлумачення конституційних норм у контексті їх відповідності євро-

пейським стандартам прав людини. З огляду на прагнення України до інтеграції з Європейським Союзом, Конституційний Суд може відігравати важливу роль у гармонізації національного законодавства з правовими нормами ЄС, що сприятиме посиленню правового захисту громадян і доведенню до стандартів верховенства права.

Крім того, важливо посилити механізми виконання рішень Конституційного Суду. Часто навіть найпрогресивніші та обґрунтовані рішення Суду стикаються із саботажем чи затягуванням їхньої імплементації на рівні державних органів. Це не лише знижує ефективність діяльності Суду, але й підриває авторитет правової системи в очах громадян. Законодавче та інституційне забезпечення обов'язковості виконання рішень Суду є нагальною потребою для покращення правового порядку в державі.

Також, одним із дієвих механізмів захисту прав і свобод людини залишається конституційна скарга. Конституційна скарга є важливим інструментом, який дозволяє громадянам захищати свої права і свободи безпосередньо через Конституційний Суд України. Цей механізм, запроваджений після конституційних змін 2016 року, відкрив нові можливості для реалізації прав людини, зміцнення верховенства права та контролю за відповідністю законодавчих актів Конституції.

Особливість конституційної скарги полягає у тому, що вона дозволяє громадянину звертатися до Конституційного Суду в разі, якщо звичайні суди не змогли забезпечити належного захисту його прав. Такий підхід відповідає європейським стандартам правозахисту, адже він надає кожному громадянину право бути почутим на найвищому рівні конституційного правосуддя.

Втім, механізм конституційної скарги стикається із викликами, які обмежують його ефективність. Однією з головних проблем є складність процедурного оформлення скарг, що часто відлякує громадян від використання цього інструменту. Крім того, тривалі строки розгляду конституційних скарг знижують оперативність захисту прав людини.

Іншою проблемою є низька обізнаність населення про можливість цього механізму. Багато громадян не знають про право на подання конституційної скарги або не розуміють її процедури. Це вимагає активної просвітницької роботи з боку держави, правозахисних організацій та громадянського суспільства.

У період воєнного стану значення конституційної скарги набуває особливого сенсу. У цей час можливі обмеження окремих прав, які, однак, повинні залишатися в межах Конституції. Механізм конституційної скарги дозволяє громадянам реагувати на випадки надмірних обмежень їхніх прав та сприяє збереженню балансу між

безпековими потребами держави і захистом прав людини.

З цим погоджується і правова доктрина, зокрема можливо зустріти думки науковців, які встановлюють що «Функціонування інституту конституційної скарги доповнює зміст принципу прямої дії норм Конституції України, оскільки гарантує скаржникові захист прав і свобод безпосередньо на підставі конституційних норм і тоді, коли був застосований закон, який цим нормам суперечить. Внаслідок цього суб'єкт права на конституційну скаргу може усвідомити цінність конституційних положень у сфері основоположних прав, почуваючи себе у правовій безпеці, навіть якщо було ухвалено неконституційний законодавчий акт». [5]

Таким чином, Конституційний Суд України є не просто правовою інституцією, але й важливим фактором, що визначає якість конституційного середовища в державі. Його незалежність, об'єктивність і здатність вирішувати складні правові питання мають бути підкріплені чіткими механізмами підтримки з боку інших гілок влади, громадянського суспільства та міжнародних партнерів. Успіх роботи Суду стане вирішальним для зміцнення демократії, відновлення справедливості та забезпечення стійкості української держави в умовах нових викликів.

Висновки. Конституційний Суд України відіграє центральну роль у забезпеченні конституційних гарантій прав і свобод людини. Його діяльність спрямована на збереження верховенства права, захист основних принципів демократії та забезпечення дотримання прав кожного громадянина. У складних умовах, таких як війна, Суд залишається ключовим механізмом, який допомагає зберігати правовий порядок і баланс між безпековими потребами держави та правами людини.

Попри значні успіхи, ефективність діяльності Суду залишається обмеженою через низку викликів. Серед них можна виокремити політичний тиск, труднощі з виконанням рішень і недостатню довіру громадян до цієї інституції. Крім того, системні недоліки в судовій системі та недосконалість законодавства ускладнюють виконання Судом його функцій у повному обсязі.

Важливим завданням для України є реформування механізмів виконання рішень Конституційного Суду, забезпечення його незалежності та прозорості. Також значну роль у підвищенні ефективності цієї інституції відіграє гармонізація її діяльності з міжнародними стандартами прав людини, що відповідає курсу України на інтеграцію до Європейського Союзу.

Перспективи діяльності Суду мають стратегічне значення у контексті післявоєнного відновлен-

ня держави. Його рішення можуть стати основою для юридичної реабілітації постраждалих, реінтеграції тимчасово окупованих територій та відновлення справедливості. У цьому контексті важливим є не лише правовий аспект діяльності Суду, але й його соціальна місія – зміцнення довіри громадян до інституцій, які гарантують їхні права.

Конституційний Суд України має всі передумови для того, щоб стати надійним гарантом конституційного порядку та прав людини в державі після воєнного стану. Для цього необхідно забезпечити йому належні умови для функціонування, зокрема через системні реформи, вдосконалення правової бази та зміцнення громадського контролю. Його ефективна діяльність є запорукою побудови сучасної демократичної держави, в якій права і свободи громадян будуть реально захищені навіть у найскладніших умовах.

Література

1. Крайник Г.С. «Конституційний Суд України – реформування у напрямі євроінтеграції України», електронний ресурс URL: <http://surl.li/ycnkvb>.
2. Кармаза О.О. «Дотримання принципу юридичної визначеності як гарантія дії принципу верховенства права у виборчому законодавстві України: теорія, законодавство, рішення Європейського суду з прав людини та рішення Конституційного Суду України», електронний ресурс URL: <https://ccu.gov.ua/sites/default/files/karmaza.pdf>.
3. Гаврильців М.Т. «Захист прав людини в умовах війни (за матеріалами рішень Європейського суду з прав людини)», електронний ресурс URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/5858/1/23_06_2023.pdf#page=31.
4. Белова М.В., Данко В.Й., Белов Д.М., «Виконання рішень Конституційного Суду України: окремі доктринальні підходи» електронний ресурс URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/308860/300399>.
5. Наливайко Л., Хирса А., «Конституційна скарга як засіб захисту прав і свобод особи» електронний ресурс URL: <http://surl.li/xtmivq>
6. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР. Електронний ресурс URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
7. Європейська конвенція з прав людини, Конвенцію ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97, Електронний ресурс URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
8. Загальна декларація прав людини / прийнята і проголошена Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року Електронний ресурс URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
9. Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 року за № 2102 – IX Електронний ресурс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>.
10. Закон України «Про Конституційний Суд України», відомості Верховної Ради України, 2017, № 35, ст. 376 Електронний ресурс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text>.